Tusculum

2026

SOLIN-19

Nakladnik
Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika
Jure Šaban-Stanić

Glavni urednik
Marko Matijević

Uredništvo
Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Dražen Maršić
Ivana Odža
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak
Marko Grgić

Izrada UDK-a
Morana Perišić

Tisak
Tiskara Kovačić

Naklada
500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: Emerging Sources Citation Index (Web of Science Core Collection), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469
Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

19

Solin, 2026.

Sadržaj

7		**Pedeseta obljetnica Godine velikoga zavjeta**
9-28	Marko Trogrlić	**Duhovna poruka solinskoga slavlja 1976. O 50. obljetnici (1976. – 2026.)**
29-50	Josip Dukić	**Solinska proslava 1976. godine između sjećanja i zaborava**
51-76	Vinicije Lupis – Marko Matijević	**Likovna umjetnost nadahnuta Godinom velikoga zavjeta**
77		**Varia**
79-94	Dražen Maršić	**O neobičnim tragovima izrade višedijelnoga sjedećeg kipa iz Salone**
95-105	Nino Švonja	**Heksagonalni Jupiterov žrtvenik iz Salone**
107-115	Andreja Markovac – Jelena Mariani	**Zaštitno arheološko istraživanje dijela Sjeveroistočne salonitanske nekropole**
117-124	Ivan Matijević	**Neobjavljeni nadgrobni natpisi kod crkve sv. Petra i Mojsija u Solinu**
125-152	Ivan Alduk – Michael Ursinus	**Sixteenth century Ottoman Landmarks between Salona, Lončarić and Vranjic: A Centre of Medieval Croatian Statehood Revisited Half a Millennium Later**
153-167	Ana Torlak	**Venera *Genetrix* Thomasa Bradyja**
169-183	Mirko Jankov	**Između sjećanja i zaborava: o genezi dvaju napjeva Pučkih pivača Gospe od Otoka iz Solina**
185-191	Ivana Odža	**Poetika pričanja iz života na odabranim primjerima iz *Solinske kronike***
193-194		**U spomen na Ivana Grubišića (26. rujna 1945. – 8. studenoga 2025.)**
195-196		**Naputak suradnicima *Tusculuma***

Nino Švonja

Heksagonalni Jupiterov žrtvenik iz Salone

Nino Švonja
Arheološki muzej u Splitu
Zrinsko-Frankopanska 25
HR, 21000 Split
nino.svonja@armus.hr

U radu se objavljuje Jupiterov žrtvenik iz fundusa Arheološkoga muzeja u Splitu, dosad nepoznatoga mjesta i vremena pronalaska. Spomenik nije bio evidentiran u muzejskoj bazi podataka niti u inventarnoj knjizi natpisa. Njegova je provenijencija utvrđena uvidom u arhiv danskoga arhitekta i arheologa Ejnara Dyggvea (1887. – 1961.). Riječ je o djelomično oštećenome žrtveniku poligonalnoga, točnije heksagonalnoga tipa, koji je kao zavjetni dar Jupiteru podigao Publije Domicije Prim (*Publius Domitius Primus*).

Ključne riječi: heksagonalni žrtvenik, ara, Jupiter, *Publius Domitius Primus*, bazilika BX, bazilika Ilinac, Salona

UDK: 003.071:903.7(497.583 Solin)"00/01"

Prethodno priopćenje
Primljeno: 31. srpnja 2026.

Uvod

Epigrafička zbirka Arheološkoga muzeja u Splitu s više od 6000 cjelovitih i fragmentarnih natpisa najveća je takva zbirka u Republici Hrvatskoj.[1] Većina spomenika potječe iz Salone, glavnoga grada rimske provincije Dalmacije, koja predstavlja svojevrsni epigrafički fenomen. Novi se nalazi i danas otkrivaju, više od dva stoljeća nakon početka sustavnih arheoloških istraživanja.[2]

Dolaskom u Arheološki muzej don Frane Bulić započeo je sustavno vođenje inventarnih knjiga. Popisao je zatečenu građu te nastavio evidentirati nove akvizicije proizašle iz arheoloških istraživanja, otkupa i darovanja, pri čemu je u inventarne knjige upisao ukupno 21.077 predmeta.[3] Nakon njegova umirovljenja inventarne knjige više se nisu vodile jednako sustavno. Novopridošli predmeti često nisu bili evidentirani ili su podatci o njima ostali nepotpuni. Unatoč tome, njihovu je provenijenciju u pojedinim slučajevima moguće naknadno utvrditi na temelju arhivske dokumentacije.

Jedan od takvih spomenika je posvetni žrtvenik (ara) koji je kao zavjetni dar Jupiteru podigao Publije Domicije Prim. Spomenik se, najvjerojatnije od prve polovine 20. stoljeća, čuva u Arheološkome muzeju u Splitu. Iz nepoznatoga razloga nikada nije bio upisan u inventarne knjige niti je bio predmetom znanstvene objave, zbog čega je mjesto njegova nalaza ostalo nepoznato.[4] Međutim, uvidom u arhiv Ejnara Dyggvea (1887. – 1961.) pronađena je skeda s fotografijom žrtvenika i bilješkom *Solin bazilika BX*, koja je omogućila utvrđivanje njegova nalazišta (sl. 1).[5]

Dyggve je smatrao da je jugoistočno od bazilike *de Porta Caesarea* otkrio dvije bazilike koje je označio slovima BB i BX. Emilio Marin, međutim, drži da građevina označena kao BX nije crkva, nego vjerojatno aneks bazilike BB, koju naziva bazilikom Ilinac (sl. 2).[6] To je trobrodna bazilika s vanjskom apsidom. Uokolo nje pronađeno je

1 O Epigrafičkoj zbirci vidi: https://www.armus.hr/zbirke/epigraficka-zbirka (21. 6. 2026.).
2 Internetska baza podataka Epigraphik-Datenbank Clauss – Slaby (EDCS) sadržava podatke o oko 5000 natpisa iz Salone i njezina agera; vidi: https://edcs.hist.uzh.ch/search?province=Dalmatia&place=%2Fsalona%2F (21. 6. 2026.).
3 G. Protić – J. Žanić Protić 1984, str. 34.
4 Spomenik je u međuvremenu upisan pod inv. br. AMS-70646.
5 Područni konzervatorski odjel u Splitu, Arhiv Ejnara Dyggvea, D-0413. Zahvaljujemo Ivici Pleštini, višemu konzervatoru iz Područnoga konzervatorskog odjela u Splitu (dalje: KOS), na ustupljenoj dokumentaciji i dozvoli za objavu.
6 E. Dyggve 1996, tab. I, sl. 23.; E. Marin 1994a, str. 39-40; 1994b, str. XVII.

Slika 1
Skeda s fotografijom žrtvenika P. Domicija Prima (arhiv Konzervatorskoga odjela Split)

više fragmenata starokršćanskoga dekorativnoga kamenog namještaja – kameni pilastar s križem, ulomci manjih stupova itd. (sl. 3).[7]

Među do sada objavljenim nalazima starokršćanskoga razdoblja s područja bazilike Ilinac ističu se brončana svjetiljka u obliku pauna i velika brončana zdjela.[8]

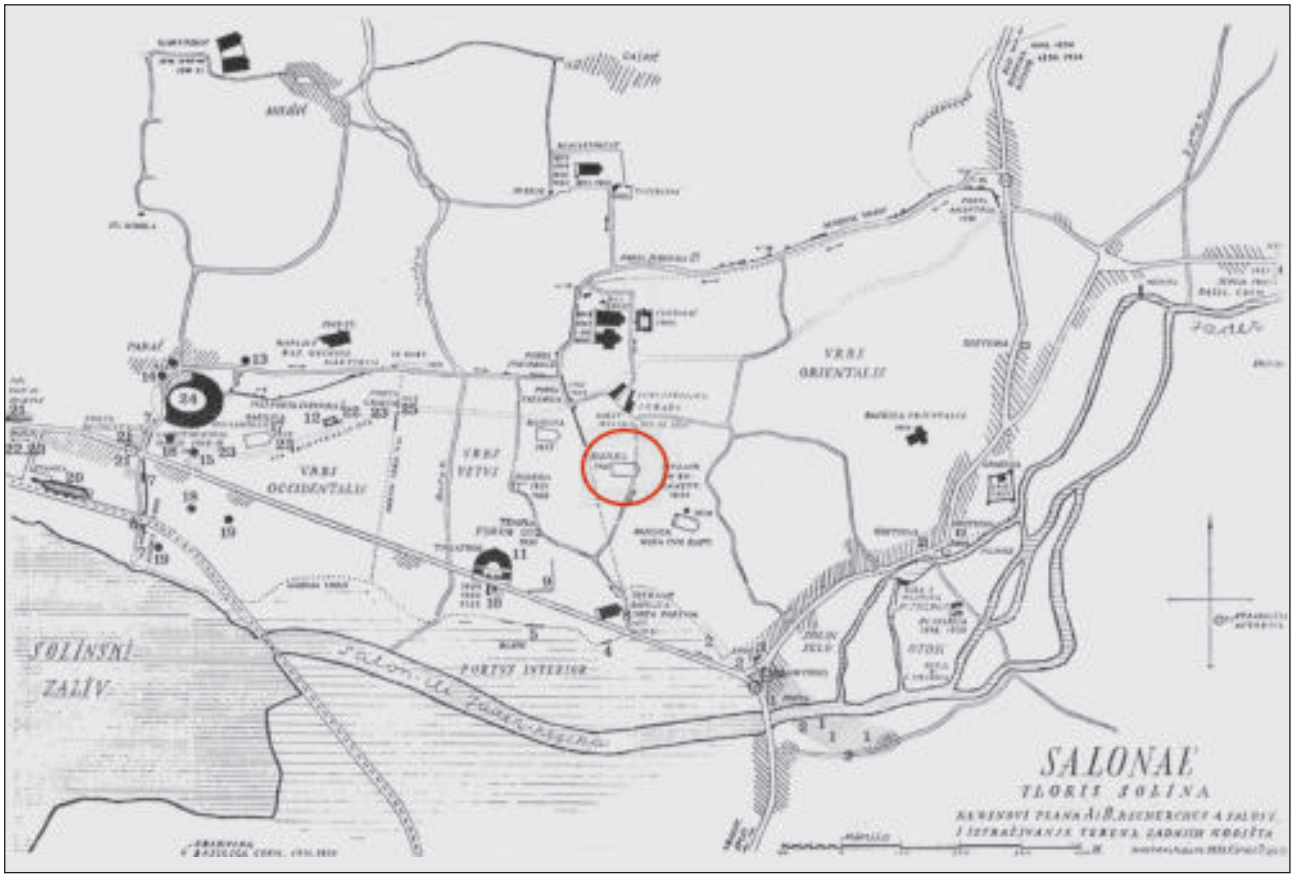
Iako je s pomoću skede iz Dyggveova arhiva utvrđena provenijencija spomenika Publija Domicija Prima, okolnosti njegova pronalaska i dalje ostaju nepoznate.

Na predjelu Ilinac zabilježen je 1999. godine ulomak još jednoga žrtvenika. Zbog oštećenja ne može se sa sigurnošću tvrditi kojemu je božanstvu posvećen jer je sačuvan tek njegov epitet *Aug(usto)*, a taj su epitet Rimljani pridavali raznim božanstvima. Žrtvenik je detaljno obradio Dražen Maršić, koji je pročitao i ime dedikanta, Feliksa Kominijana.[9] Danas mu se gubi trag, pa je fotografija jedino svjedočanstvo o njegovu izgledu (sl. 4).[10]

U neposrednoj blizini, sjeverno od bazilike Ilinac, kod lokaliteta *Porta Caesarea* pronađena su dva natpisa posvećena Jupiteru. Na njima se nalazi formula *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*.[11] Unutar Episkopalnoga centra pronađena su još dva Jupiterova natpisa. Prvi sadrži istu formulu (*I O M*), dok se na drugome spominje *Iovi Adflatori*, što je do danas jedini takav spomen toga Jupiterova epiteta u provinciji Dalmaciji.[12]

Gdje su prvotno bili postavljeni ovi žrtvenici, teško je sa sigurnošću tvrditi zbog nedovoljne istraženosti toga dijela grada, kao i nedostatka informacija o okolnostima njihova pronalaska. Dva žrtvenika kod *Porta Caesarea* mogla bi se povezati sa žrtvenikom Publija Domicija Prima te bi svi

7 KOS, Arhiv Ejnara Dyggvea, D-0412, 414, 415, 416.
8 E. Marin 1994a, str. 40. Inv. br. svjetiljke: AMS-H-5758, zdjele: AMS-H-5573.
9 D. Maršić 1999, str. 17. Restituirani natpis glasi: *(—) / (—) / aug(usto) / Felix (et) / Comin(i)anus*. Maršić bilježi da su iznad sačuvanih redaka vidljiva još najmanje dva radirana retka. U prvome od njih nazire se slovo V uz nekoliko hasta, što ga navodi na pretpostavku da se ondje nalazilo ime božanstva.
10 Zahvaljujemo Marku Matijeviću na podatcima i ustupljenoj fotografiji.
11 Oba natpisa čuvaju se u Arheološkome muzeju u Splitu, pod inv. br. AMS-A-3784 i AMS-A-3567. Vidi: ILJug 2045 i 2046.
12 F. Bulić 1912, str. 30; M. Sinobad 2010, str. 166-167. Natpisi se čuvaju u Arheološkome muzeju u Splitu, inv. br. AMS-Blitt.-512, AMS-Blitt.-752; vidi: ILJug 2044, 2047.

Slika 2
Mapa salonitanskih lokaliteta po Ejnaru Dyggveu s označenim položajem bazilike Ilinac (F. Bulić 1986)

zajedno mogli upućivati na postojanje hrama u blizini bazilike Ilinac, odnosno *Porta Caesarea*.[13] Sigurno potvrđeni hram nalazi se na Forumu (udaljen oko 150 m jugozapadno od Ilinca), a bio je posvećen Kapitolijskoj trijadi.

Možda je Feliksov i Kominijanov žrtvenik također bio posvećen Jupiteru jer je jedan od njegovih epiteta bio *Aug(ustus)*. Taj je epitet predstavljao vezu između imperijalne ideologije i osobe vladara te se pojavljuje u dvjema varijantama: *Iovi Augusto* i *Iovi Optimo Maximo Augusto*.[14] Ovo je ipak samo pretpostavka jer su, kao što je već rečeno, brojna božanstva imala isti epitet. Naposljetku, možda su oba spomenika (Primov te Feliksov i Kominijanov) sekundarno upotrijebljena kao građevinski materijal – spoliji,[15] poput dvaju žrtvenika koji su pronađeni na području Episkopalnoga centra.

Opis spomenika

Žrtvenik je klesan od vapnenca, visine 62,5 cm. Najveća duljina kruništa iznosi 32,5 cm, dimenzije tijela su 35,5 × 31,5 cm, a baze 45,5 × 40,5 cm. Budući da je riječ o poligonalnome, točnije heksagonalnome tipu žrtvenika, duljine njegovih stranica nisu ujednačene. Stranice tijela dugačke su između 16,5 i 19 cm, dok se duljine stranica baze kreću od 23 do 24 cm (sl. 5, 6).

Natpisno polje nije profilirano, a visina se slova razlikuje po redcima. U prvome retku slova su visoka 3,3 cm, u drugome 2,5 cm, u trećemu 2 cm, u četvrtome 2,2 cm, a u petome 2,6 cm. U drugome retku nalazi se ligatura TI, visoka 3 cm. U natpisu su uklesane i interpunkcije u obliku trokutića: dvije u prvome, po jedna u drugome i trećemu i dvije u petome retku. Na kraju drugoga retka, zbog

13 D. Maršić 1999, str. 17.
14 M. Sinobad 2010, str. 164.
15 D. Maršić 1999, str. 17.

Slika 3
Ilinac za vrijeme Dyggveovih istraživanja (arhiv Konzervatorskoga odjela Split)

oštećenja, nedostaje slovo S. U četvrtome retku očito se nalazi klesarska pogreška o kojoj će kasnije biti riječi.

Natpis:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
P(ublius) Domitiu[s]
Primus p(osuit)
vot<o=um>
s(olvit) l(ibens) m(erito)

Prijevod: *Jupiteru Najboljemu Najvećemu postavio je Publije Domicije Prim, zavjet je rado i zasluženo ispunio.*

Spomenik je djelomično oštećen. Najveća su oštećenja vidljiva na kruništu, kojemu prednja strana u cijelosti nedostaje, dok su bočne i stražnja strana očuvane tek djelomično. Zbog toga nije moguće utvrditi izvornu duljinu njegovih gornjih stranica. Oštećena je i baza, koja je u prošlosti, u skladu s tadašnjom restauratorskom praksom, sanirana betonom i željeznom armaturom.[16] Budući da su i ti zahvati danas djelomično propali, oštećenja su ponovno vidljiva. Tijelo žrtvenika najbolje je očuvani dio spomenika te pokazuje tek manja površinska oštećenja.

Baza i kruniště odvojeni su od tijela višestrukim profilacijama. Baza se sastoji od plinte iznad koje se nalaze dvije letvice između kojih je oblikovana *cyma recta*. Kruniště je znatno oštećeno pa su tragovi profilacije sačuvani jedino na stražnjoj strani, gdje se iznad donje letvice nalazi *cyma reversa*. Na gornjoj površini kruništa nisu sačuvani tragovi koji bi omogućili rekonstrukciju njegova izvornog oblikovanja. Osim profilacija, žrtvenik nema drugih dekorativnih elemenata.

16 Nije poznato kada je spomenik restauriran. Danas se vodi detaljna dokumentacija o konzervatorsko-restauratorskim zahvatima te se oni upisuju u evidenciju o konzervatorsko-restauratorsko-preparatorskim postupcima, koja pripada primarnome muzejskomu dokumentacijskomu fondu.

Slika 4
Ulomak žrtvenika s lokaliteta Ilinac 1999. godine

Tipološke značajke

Oblik žrtvenika privlači pozornost već na prvi pogled. Rimski se posvetni žrtvenici tipološki dijele na tri osnovna oblika: pravokutni, heksagonalni i kružni.[17] Uvidom u bazu podataka, kao i u same žrtvenike Arheološkoga muzeja u Splitu te objave recentno pronađenih žrtvenika, vidljivo je da svi dosad poznati primjerci iz Salone i njezina agera pripadaju pravokutnome tipu.[18] Na tome području do sada nisu zabilježeni kružni žrtvenici, a ovaj Jupiterov spomenik – koji se u ovome radu prvi put objavljuje – ujedno je jedini poznati heksagonalni primjerak iz Salone, ali i s čitavoga prostora rimske provincije Dalmacije.[19] Proširi li se promatranje na susjedne provincije, mogu se izdvojiti dvije analogije iz Gornje Panonije (*Pannonia Superior*). Jedan primjerak potječe iz Varaždinskih Toplica i posvećen je Nimfama,[20] dok je drugi, pronađen u Krapini,[21] oblikovno i kultno najsličniji salonitanskome jer je također posvećen Jupiteru (*Iovi Optimo Maximo*), uz dodatak epiteta *sacrum*.

Daljnje analogije poznate su i iz drugih dijelova Rimskoga Carstva. Jedan je primjerak pronađen u Karnuntu (*Carnuntum*), glavnome gradu provincije Gornje Panonije,[22] a drugi u Beth Sheanu u Izraelu.[23] Karnuntski je žrtvenik posvećen Liberu i Liberi, dok je onaj iz Beth Sheana posvećen Dionizu. Salonitanski primjerak, kao i žrtvenici iz Varaždinskih Toplica i Karnunta, nema reljefni ukras na tijelu spomenika. Nasuprot tomu, žrtvenik iz Beth Sheana bogato je ukrašen prikazima lica i različitih predmeta, dok je primjerak iz Krapine dekorativno skromniji. Za sada nije moguće pouzdano objasniti zašto je odabran upravo heksagonalni oblik žrtvenika.[24] Na temelju poznatih analogija ne može se zaključiti da je takav oblik bio povezan s određenim božanstvom ili posebnim kultnim običajem. Vjerojatnije je da je njegov odabir bio uvjetovan estetskim razlozima ili željom naručitelja da spomenik oblikovno odstupa od uobičajenoga pravokutnog tipa.

Epigrafski i onomastički kontekst

Na području Salone i njezina agera dosad je zabilježeno četrdesetak cjelovitih ili fragmentarnih zavjetnih žrtvenika.[25] Od toga broja njih 23 sadržavaju kapitolijsku formulu *Iovi Optimo Maximo*. Ista se formula pojavljuje i na još sedam spomenika za koje se u internetskoj bazi EDCS (*Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby*) kao mjesto nalaza navode Vrlika, odnosno Salona.[26] Time je potvrđeno

17 M. Cvetko 2022, str. 13.
18 O žrtvenicima objavljenima u posljednjih tridesetak godina vidjeti: D. Maršić 1998, str. 45-69; D. Maršić – M. Matijević 2000, str. 33, kat. br. 14; I. Matijević – A. Kurilić 2011, str. 133-165; I. Matijević 2012, str. 59-70.
19 S područja provincije Dalmacije internetska baza *Ubi erat lupa* donosi tek jedan žrtvenik kružnoga oblika: Lupa 30510 (7. 8. 2026.). Također vidi: A. Škegro 1997, str. 102, kat. br. 121.
20 M. Cvetko 2022, str. 383, kat. br. 750. Spomenik se čuva u Zavičajnome muzeju Varaždinske Toplice, inv. br. ZMVT A-303.
21 M. Cvetko 2022, str. 328, kat. br. 626. Spomenik se čuva u Arheološkome muzeju u Zagrebu, inv. br. MZ KS-214.
22 G. Kremer 2012, kat. br. 241; M. Cvetko 2022, str. 13, bilj. 11. Spomenik se čuva u Österreichisches Archäologisches Institutu (Depot Hainburg).
23 New Encyclopedia 1992, str. 218, *s. v. Beth Shean*. Vidi i https://www.imj.org.il/en/collections/396696-0 (21. 6. 2026.). Spomenik se čuva u The Israel Museumu u Jeruzalemu, inv. br. 1991-2104.
24 U korištenoj literaturi nismo naišli na odgovor na ovo pitanje.
25 Usp. M. Sinobad 2010, str. 148, 184-189; M. Cvetko 2022, str. 31, 45-46.
26 Vidi: https://edcs.hist.uzh.ch/search?searchtext1=iovi&searchtext2=optimo&searchtext3=maximo&province=Dalmatia (21. 6. 2026.).

Slika 5
Prednja strana žrtvenika Publija Domicija Prima (snimio Tonći Seser)

Slika 6
Stražnja i bočne strane žrtvenika Publija Domicija Prima (snimio Tonći Seser)

da je Jupiterov kult bio među najzastupljenijima na području rimske provincije Dalmacije, što odgovara njegovoj važnosti u okviru rimskoga državnog kulta.[27] Prema podatcima iz te baze, s područja rimske provincije Dalmacije poznato je ukupno 1205 posvetnih spomenika. Od toga broja njih 287 posvećeno je Jupiteru (23,8 %), dok drugo mjesto zauzima Silvan sa 102 spomenika (8,5 %).[28]

Posljednja dva retka natpisa sadrže formulu *voto solvit libens merito*, gdje je u imenici *voto* očigledno riječ o klesarskome propustu. U tome bi padežu (ablativu) imenica mogla stajati samo uz prijedlog *ex*,[29] dok se iz Salone s takvom formulom uz oprez može povezati tek jedan ulomak Jupiterova žrtvenika, koji je tek prijedlog restitucije.[30] S druge strane, postoji mogućnost da je klesar pogriješio na drugome mjestu te da je umjesto oblika *votum* uklesao *voto*. U prilog tome ide velik broj natpisa na kojima se pojavljuje uobičajena formula *votum solvit libens merito*.[31] Naposljetku, na kraju trećega retka nalazi se uklesana sigla P, koja se može razriješiti kao predikat *posuit*. Taj se predikat unutar formule *votum solvit libens merito* redovito pojavljuje ispred nje ili iza nje. Na području Salone i rimske provincije Dalmacije do sada još nije zabilježena ova specifična kombinacija, dok se izvan Dalmacije ona pojavljuje 45 puta. Od toga broja najviše nalaza (ukupno 38) potječe s područja Gornje i Donje Panonije, Norika, Gornje i Donje Germanije, Galije, Hispanije te Italije, dok ih je na području Gornje i Donje Mezije te Dacije potvrđeno tek sedam.[32]

Dedikant ovoga spomenika je Publije Domicije Prim (*Publius Domitius Primus*). Gentilicij *Domitius* široko je rasprostranjen diljem Rimskoga Carstva, uključujući i njegove istočne provincije. Na čitavome prostoru provincije

27 M. Sinobad 2010, str. 163; M. Cvetko 2022, str. 30.

28 Vidi: https://edcs.hist.uzh.ch/search?category=tituli-sacri&province=Dalmatia (21. 6. 2026.).

29 Npr.: AE 1912, 14; AE 1982, 726; AE 1987, 884; AE 1991, 1068; AE 2003, 1279; CIL 3, 5895; CIL 12, 2222, 2410, 2446; CIL 13, 2891, 4571, 4684, 11696; https://edcs.hist.uzh.ch/search?searchtext1=ex+voto&searchtext2=solvit&searchtext3=libens (11. 8. 2026.).

30 Spomenik se čuva u Arheološkome muzeju u Splitu, inv. br. AMS-A-3784; vidi: ILJug 2045.

31 Samo na području rimske provincije Dalmacije navedeni se izraz pojavljuje više od 200 puta, od čega više od 20 puta u samoj Saloni. Dedikacije koje izrijekom spominju Jupitera zabilježene su u više od 40 slučajeva, pri čemu se u Saloni javljaju dva primjera: CIL 3, 8668 i AE 2006, 1014. Nadalje, Vrlika i Salona navode se kao mjesta nalaza za još dva spomenika: CIL 3, 2758 i 2759. Vidi: https://edcs.hist.uzh.ch/search?searchtext1=votum+solvit&province=Dalmatia (12. 8. 2026.)

32 Vidi: https://edcs.hist.uzh.ch/search?searchtext1=posuit&searchtext2=votum+solvit (12. 8. 2026.).

Dalmacije njegovi su nositelji najčešće bili Italici, doseljenici s Istoka te domaći pripadnici vojne mornarice (*classis praetoria Misenensis*), koji su pri stupanju u službu preuzimali taj kognomen, a najveći broj njihovih spomena potvrđen je upravo u Saloni.[33] U Saloni su do sada poznata trojica nositelja imena Publije Domicije. Jedan od njih nosi kognomen *Marcellinus*, koji je posvuda široko raširen, pa tako i u Dalmaciji. Ipak, među starosjedilačkom je populacijom taj kognomen rijedak, a najveći broj primjera – uključujući i ovaj Primov – datira se u razdoblje kasnoga principata.[34] Na drugome se salonitanskom natpisu spominje kognomen *Potens*, koji je inače široko raširen na području zapadnih provincija, a sam se spomenik datira u razdoblje od kasnoga principata do kraja vladavine cara Aleksandra Severa. Njegov je nositelj bio veteran Treće kohorte Alpinaca (*cohors III Alpinorum*).[35] Na trećemu spomeniku kognomen dedikanta nije sačuvan.[36] Važno je naglasiti da je u sva tri navedena slučaja riječ o nadgrobnim natpisima. Još je jedan Publije Domicije potvrđen na natpisu iz Skradina (*Scardona*), a nosio je kognomen *Publicola*.[37]

Kada se razmatraju nositelji gentilicija Domicije i njihova povezanost s Jupiterovim kultom u Saloni, svakako treba izdvojiti najvažniji posvetni natpis iz Dalmacije, pronađen upravo u Saloni, na kojemu se donosi zakon žrtvovanja (*lex arae*) izrečen tijekom posvećenja Jupiterova žrtvenika. U tome se natpisu zaziva *Iupiter Optime Maxime*, a spominje se i Gaj Domicije Valent, koji je obnašao visoku gradsku magistraturu duumvira (*duumvir iure dicundo*) u Saloni.[38]

Kognomen *Primus* rasprostranjen je u cijelome Rimskom Carstvu, pa tako i u Dalmaciji, premda ga autohtono stanovništvo gotovo nije upotrebljavalo.[39] Pripada skupini kognomena izvedenih iz redoslijeda rođenja u obitelji. U usporedbi s njime, kognomen *Secundus* bio je znatno učestaliji, dok je *Primus* imao više inačica i srodnih oblika, poput *Primigenius*, *Primitivus* i *Princeps*.[40]

Na temelju onomastičke analize može se pretpostaviti da dedikant nije bio domorodačkoga, već italskoga podrijetla. U prilog tome govore primjeri već spomenutih Publija Domicija – Marcelina i Potensa. Ovaj zaključak dodatno potkrepljuje i primjer Publija Domicija Publikole, ako se prihvati predložena varijanta restitucije. Tezu da je Publije Domicije Prim domaćega podrijetla ujedno osporava činjenica da autohtono stanovništvo kognomen *Primus* praktički nije upotrebljavalo. Potpuna tročlana imenska formula (*tria nomina*) mogla bi upućivati na to da je dedikant bio rimski građanin, no bez navođenja filijacije i tribusa to i dalje ostaje na razini pretpostavke. U prilog tezi o italskome podrijetlu ide i navođenje epigrafske formule *votum solvit libens merito* s predikatom *posuit*, čija je najveća koncentracija potvrđena upravo u zapadnim provincijama Rimskoga Carstva.

Jednako tako nije poznat ni razlog podizanja žrtvenika. Kada se motiv zavjetovanja izrijekom navodi na posvetnim natpisima, on se najčešće odnosi na zdravlje (*pro salute*), sigurnost, sretan put ili uspješan povratak.

Spomenik se datira u razdoblje od 2. do 3. stoljeća. Elementi koji pridonose ovoj dataciji jesu navođenje tročlane imenske formule (*tria nomina*), vrsta i tip spomenika te analogije s preostalom dvojicom Publija Domicija iz Salone.[41] Najbliža analogija salonitanskome heksagonalnom žrtveniku jest onaj iz Varaždinskih Toplica, koji mu oblikovno najviše sliči. Taj je spomenik u starijoj literaturi bio datiran u razdoblje od 306. do 337. godine, no najnovija ga objava smješta u 2. stoljeće. Takva je datacija znatno realnija s obzirom na povijesni razvoj kršćanskoga učenja, kao i na kasnoantičke promjene u rimskoj imenskoj formuli.[42]

Zaključak

U ovome je radu objavljen Jupiterov žrtvenik iz Salone, isklesan od vapnenca, koji se od prve polovine 20. stoljeća čuva u Arheološkome muzeju u Splitu, no dosad nije bio evidentiran u muzejskim inventarnim knjigama niti u bazama podataka. Uvidom u arhiv Ejnara Dyggvea utvrđena je njegova provenijencija, čime ga je postalo moguće povezati s lokalitetom bazilike na Ilincu. Tipološkom analizom utvrđeno je da je riječ o heksagonalnome žrtveniku, jedinom do sada poznatom primjerku takva oblika na

33 G. Alföldy 1969, str. 82, *s. v. Domitius*; M. Glavičić – Ž. Miletić 2011, str. 125.
34 CIL 3, 9037; G. Alföldy 1969, str. 237, *s. v. Marcellinus*.
35 CIL 3, 2003; G. Alföldy 1969, str. 270, *s. v. Potens*; I. Matijević 2015, str. 129, 269, 533, tab. 3, kat. br. 140.
36 CIL 3, 14815.
37 M. Glavičić – Ž. Miletić 2011, str. 122, 124-125. Autori donose objavu oštećenoga žrtvenika Velike Majke Bogova (*Magna Mater*) iz Skradina, za koji predlažu dvije varijante restitucije imena dedikanta: *P(ublius) Do[mati]us / Publico[l]a*, odnosno *P(ublius) Do[miti]us / Publico[l]a*.
38 CIL 3, 1933; D. Demicheli 2023, str. 137-149, kat. br. 15.
39 G. Alföldy 1969, str. 272-273, *s. v. Primus*; I. Kajanto 1982, str. 29-30.
40 I. Kajanto 1982, str. 30, 74-77.
41 Usp. bilj. 33 i 34.
42 M. Cvetko 2022, str. 383, kat. br. 750; D. Kušan Špalj 2023, str. 200, br. 19.

području Salone, a prema sadašnjim spoznajama i na prostoru cijele rimske provincije Dalmacije. Najbliže analogije potječu iz Gornje Panonije, odnosno iz Varaždinskih Toplica, Krapine i Karnunta (*Carnuntum*), dok je usporediv primjer poznat i iz Beth Sheana u Izraelu.

Natpis sadržava standardnu kapitolijsku formulu *Iovi Optimo Maximo*, a kao dedikant se navodi Publije Domicije Prim (*Publius Domitius Primus*). Upravo je u Saloni zabilježen najveći broj nositelja gentilicija *Domitius* u Dalmaciji. Među njima su potvrđena trojica nositelja istoga prenomena i gentilicija, no ne mogu se izravno povezati s P. Domicijem Primom. U Skradinu je pronađen još jedan mogući Publije Domicije s kognomenom Publikola (*Publicola*). U tom slučaju, međutim, problem predstavlja oštećenje natpisa, zbog čega postoji i mogućnost drugačije restitucije gentilicija – *Domatius*.

Sudeći prema tročlanoj imenskoj formuli, P. Domicije Prim mogao je biti rimski građanin, što ipak ostaje na razini pretpostavke zbog nedostatka drugih potvrda. Na njegovo italsko podrijetlo upućuju i gentilicij i kognomen, što posredno podupire i Publikolin primjer. Tezu o domaćemu podrijetlu P. Domicija Prima oslabljuje činjenica da autohtono stanovništvo praktički nije upotrebljavalo ovaj kognomen. U prilog italskoj provenijenciji ide i navođenje zavjetne formule *votum solvit libens merito* s predikatom *posuit*, koja je pretežito zastupljena u zapadnim provincijama Carstva. Spomenik se datira u razdoblje od 2. do 3. stoljeća, a s obzirom na to da razlog podizanja zavjetnoga spomenika na natpisu nije naveden, nije ga moguće pouzdano rekonstruirati. Objavom ovoga spomenika dopunjen je korpus salonitanskih zavjetnih žrtvenika te su proširene spoznaje o tipološkoj raznolikosti rimskih ara na području Dalmacije. Rad ujedno potvrđuje važnost arhivske dokumentacije za utvrđivanje provenijencije muzejske građe i njezino uključivanje u suvremena arheološka i epigrafska istraživanja.

Kratice

AE = L'Année épigraphique, Paris

CIL = Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin

EDCS = Epigraphic Database Clauss – Slaby (https://edcs.hist.uzh.ch/)

ILJug = *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla 25, Ljubljana 1986)

Lupa = Ubi erat lupa (https://lupa.at/)

New Encyclopedia = *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, *I*, Jerusalem 1992.

OA = Opuscula archaeologica, Zagreb

Literatura

G. Alföldy 1969 — Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969.

F. Bulić 1912 — Frane Bulić, *Scavi nelle basiliche urbane di Salona durante gli anni 1907, 1908, 1909*, Bullettino di archeologia e storia dalmata 35, Spalato 1912, 3-32.

F. Bulić 1986 — Frane Bulić, *Po ruševinama stare Salone*, Split 1986.

M. Cvetko 2022	Mirna Cvetko, *Rimski zavjetni žrtvenici s područja Hrvatske*, Zagreb 2022.
D. Demicheli 2023	Dino Demicheli, *Marko Marulić i epigrafska zbirka Dmine Papalića*, Split – Solin 2023.
E. Dyggve 1996	Ejnar Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split 1996.
M. Glavičić – Ž. Miletić 2011	Miroslav Glavičić – Željko Miletić, *Nekoliko neobjavljenih spomenika iz Skradina*, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 104, Split 2011, 113-150.
I. Kajanto 1982	Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Roma 1982.
G. Kremer 2012	Gabrielle Kremer, *Götterdarstellungen, Kult- und Weihedenkmäler aus Carnuntum*, Corpus Signorum Imperii Romani, Österreich, Carnuntum Supplement 1, Wien 2012.
D. Kušan Špalj 2023	Dora Kušan Špalj, *Aquae Iasae – novi spomenici posvećeni nimfama iz rimskog svetišta – II. dio*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 56/2, Zagreb 2023, 153-212.
E. Marin 1994a	Emilio Marin, *Civitas splendida Salona*, u: Emilio Marin (ur.), *Salona Christiana*, Split 1994, 15-104.
E. Marin 1994b	Emilio Marin, *Topographie chrétienne de Salona*, u: Noël Duval – Emilio Marin – Catherine Metzger (ur.), *Salona I. Sculpture architecturale*, Roma – Split 1994, XV-XXVI.
D. Maršić 1998	Dražen Maršić, *Tri Silvanova žrtvenika iz Salone*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio povijesnih znanosti 36 (23), Zadar 1998, 45-69.
D. Maršić 1999	Dražen Maršić, *Ulomak žrtvenika s Ilinca*, Solinska kronika 55 (VI), Solin 15. 4. 1999, 17.
D. Maršić – M. Matijević 2000	Dražen Maršić – Marko Matijević, *Varia Salonitana. Arheološka zbirka Marka Matijevića u Solinu*, Solin 2000.
I. Matijević 2012	Ivan Matijević, *Epigrafska potvrda pripadnika Legije druge pomoćnice (legio II Adiutrix) u Saloni*, Tusculum 5, Solin 2012, 59-70.
I. Matijević 2015	Ivan Matijević, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone iz doba principata*, neobjavljena doktorska disertacija, Zadar 2015.
I. Matijević – A. Kurilić 2011	Ivan Matijević – Anamarija Kurilić, *Dva neobjavljena žrtvenika iz Salone*, OA 35, Zagreb 2011, 133-165.
G. Protić – J. Žanić Protić 1984	Goran Protić – Jasna Žanić Protić, *Izabrani Bulićevi arheološki spomenici*, u: Emilio Marin (ur.), *Don Frane Bulić. Katalog izložbe*, Split 1984, 33-66.
M. Sinobad 2010	Marko Sinobad, *Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području Hrvatske*, OA 34, Zagreb 2010, 145-228.
A. Škegro 1997	Ante Škegro, *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae*, OA 21, Zagreb 1997, 85-116.

Summary

Nino Švonja
The Hexagonal Altar of Jupiter from Salona

Keywords: hexagonal altar, *ara*, Jupiter, *Publius Domitius Primus*, Basilica BX, Ilinac Basilica, Salona

In this paper, a limestone altar dedicated to Jupiter from Salona is published. Since the first half of the 20th century, it has been kept in the holdings of the Archaeological Museum in Split, but until now it had not been recorded in the Museum's inventory books or databases. Examination of the archive of Ejnar Dyggve has established its provenance, and the monument can be associated with the site of the Ilinac Basilica.

A typological analysis has shown that it is a hexagonal altar, the only example of this form known so far in the area of Salona and, according to current knowledge, in the entire Roman province of Dalmatia. The closest analogies come from Upper Pannonia, namely from Varaždinske Toplice, Krapina, and Carnuntum, while a comparable example is also known from Beth Shean in Israel.

The inscription contains the standard Capitoline formula *Iovi Optimo Maximo*, and the dedicator is named as Publius Domitius Primus. In Salona, the highest number of bearers of the nomen gentilicium *Domitius* is attested, including three individuals with the same praenomen and nomen gentilicium, although they cannot be connected with P. Domitius Primus. Another possible Publius Domitius, whose cognomen was Publicola, was found in Skradin. In this case, however, the damage to the inscription presents a problem, as another restitution of the nomen gentilicium is possible — *Domatius*.

On the basis of the three-part name formula, P. Domitius Primus may have been a Roman citizen, but this remains an uncertain assumption due to the lack of other evidence that would confirm it.

His Italic origin is indicated by both the nomen gentilicium and the cognomen, and this may also be supported by the example of Publicola. The possibility that P. Domitius Primus was of local origin is contradicted by the fact that this cognomen was practically not used by the indigenous population. The thesis of his Italic origin may also be supported by the use of the formula *votum solvit libens merito* with the predicate *posuit*, which is mostly found in the western provinces. The monument is dated to the period from the 2nd to the 3rd century. The reason for the erection of the votive monument is not stated, and therefore it cannot be reliably reconstructed.

The publication of this monument supplements the corpus of Salonitan votive altars and expands our knowledge of the typological diversity of Roman *arae* in the territory of Dalmatia. At the same time, the paper confirms the importance of archival documentation for establishing the provenance of museum material and for its inclusion in contemporary archaeological and epigraphic research.

